

Høgskulen på Vestlandet

Bacheloroppgave

BSO321

Predefinert informasjon

Startdato:	09-02-2019 09:00	Termin:	2019 VÅR
Sluttdato:	23-05-2019 14:00	Vurderingsform:	Norsk 6-trinns skala (A-F)
Eksamensform:	Bacheloroppgave		
SIS-kode:	203 BSO321 1 H 2019 VÅR		
Intern sensor:	(Anonymisert)		

Deltaker

Kandidatnr.: 325

Informasjon fra deltaker

Antall ord *: 11557

Egenerklæring *: Ja

Jeg bekrefter at jeg har Ja
registrert oppgavetittelen
på norsk og engelsk i
StudentWeb og vet at
denne vil stå på
vitnemålet mitt *:

Jeg godkjenner avtalen om publisering av bacheloroppgaven min *

Ja

Er bacheloroppgaven skrevet som del av et større forskningsprosjekt ved HVL? *

Nei

Er bacheloroppgaven skrevet ved bedrift/virksomhet i næringsliv eller offentlig sektor? *

Nei

Høgskulen
på Vestlandet

BACHELOROPPGAVE

Tittel på norsk: Ettervern i barnevernet. Overgangen til livet som voksen

Tittel på engelsk: Transition from state care to adulthood.

Kandidatnummer: 304 og 325

Bachelor i sosialt arbeid

Fakultet for helse- og sosialvitenskap

Institutt for velferd og deltaking.

Innleveringsdato: 23.05.19

Antall ord: 11 557

Vi bekrefter at arbeidet er selvstendig utarbeidet, og at referanser/kildehenvisninger til alle

kilder som er brukt i arbeidet er oppgitt, jf. Forskrift om studium og eksamen ved Høgskulen på Vestlandet, § 10.

Har en drøm

Har en drøm om å komme hjem

Dit ei framtid ennå bor

Har en drøm om å finne frem

Over ei mørklagt jord

Snart stiger sol et sted i øst

og i natt har ingen gitt deg svar

Men det finnes ei fattig trøst

Drømmen du alltid bar

Har en drøm om å høre tel

I en hverdag taus og grå

Har en drøm om at alt æ vil

finne en vei å gå

Snart stiger sol et sted i øst

alt vil være som det en gang va

Men det finnes ei fattig trøst

Drømmen du alltid bar

(Hoff & Gundersen, 1987)

Abstract

In today's society the transition from adolescence to young adulthood can be both challenging and difficult with regards to; working life, education and societal expectations. This can often be the case for children raised fully or partially within the child welfare system. There are post child welfare systems in place to aid this transition. The contents of this document present findings gathered from detailed research into the factors that inhibit and promote this transition.

The research is based on published qualitative and quantitative studies pertaining to this transition into adulthood and the support system available. Focus areas include the adolescent's ability to create relationships and emotional bonds to adults, as they will often not have family or a social network as support systems. The research also investigates how systems collaborate and interact, and whether there are aspects of this that affect the system's ability to aid the young adults through the challenges in their new life.

Innhold

1	Innledning.....	1
1.1	Aktualitet	2
1.2	Relevans for fag og yrke.....	2
1.3	En liten historie om ettervern	3
1.4	Oppgavens struktur.....	3
1.5	Problemstilling.....	3
1.6	Avgrensinger	4
1.7	Sentrale begrep	4
1.7.1	Kontaktperson	4
1.7.2	Overgang	5
1.7.3	Ettervern	5
1.7.4	Barnevernet	5
1.8	Det juridiske rammeverket	5
2	Metode.....	6
2.1	Litteratursøk.....	7
2.2	Kildekritikk.....	7
2.3	Presentasjon av litteratur	8
3	Teoretiske perspektiv	8
3.1	Tilknytningsteori	8
3.1.1	Trygg Base og relasjoner.....	11
3.1.2	Risiko- og beskyttelsesfaktorer	11
3.1.3	Mestring og resiliens	12
3.2	Systemteori	13
3.2.1	Relasjoner og nettverksarbeid i systemteori.....	14
3.2.2	Tverretatlig samarbeid, relevant innen systemisk perspektiv	14

3.2.3	Kritikk av systemteoretisk tenkning.....	15
4	Presentasjon av funn.....	15
4.1	Hvem er barna som får ettervern?	15
4.2	Effekt og utfall av ettervern.....	17
4.3	Trygg base. Rollen som saksbehandler/kontaktperson og støtteperson.	17
4.4	Samarbeid, samhandling og systemiske forhold rundt ungdommene.	18
5	Drøfting	19
5.1	Individuelle forhold. Tilknytning og relasjoner	19
5.1.1	Kartlegge risiko - og beskyttelsesfaktorer i ettervernsfasen.	20
5.1.2	Relasjoner. Støttepersonen som den trygge basen	21
5.1.3	Relasjoner og medvirkning	22
5.2	Institusjonelle forhold og systemene ungdommen møter.....	23
5.2.1	Tverrfaglig og tverretatlig samarbeid. Helhetlig arbeid med ungdommen	23
5.2.2	Samarbeid og samhandling mellom sektorer	24
5.2.3	Faktorer som fremmer samarbeid og helhetlig tankegang.	25
5.2.4	Faktorer som hemmer samarbeid og helhetlig tankegang.....	25
5.2.5	Hvordan kan barnevernstjenestens skjønnsutøvelse påvirke overgangen?	26
5.2.6	Kan dagens lovverk hindre gode overganger?	28
5.2.7	«Ettervern». Et omdiskutert begrep	28
6	Oppsummering	29
7	Referanser.....	31

1 Innledning

Denne oppgaven vil ta sikte på å belyse hvilke utfordringer ungdom under barnevernets omsorg står overfor da det fyller 18 år. I denne sammenheng blir ettervern et relevant begrep som vil bli drøftet gjennom oppgaven. Innen barnevernet er ettervern knyttet til barnevernets arbeid med ungdom etter fylte 18 år og frem til de fyller 23 år. Samfunnet, representert ved staten og kommunene, har et ansvar for å ivareta disse ungdommene på best mulig måte, og bistå dem inn i deres fremtid i voksenlivet med tanke på utdanning og arbeid. Ifølge Jan Storø, sitert i en artikkel i *Rus og samfunn*, er det tre ting som gjelder for at barnevernets barn skal lykkes i overgangen til voksenlivet; *At de unge forberedes på voksenlivet før de er myndige, at de får tilbud om støtte i tiden rundt utflyttingen og at riktige, nødvendige tiltak opprettholdes når de har flyttet* (Solberg, 2016).

Unge med barnevernsbakgrunn har større utfordringer med å håndtere overgangen til voksenlivet, da de kan stå uten nettverk og positive relasjoner til voksne. De scorer dårligere på viktige faktorer som psykisk helse, gjennomført videregående skole og utdanning, være i fast lønnet arbeid, uførhet og dødelighet og tidlig død (Backe-Hansen, Madsen, & Hvinden, 2014, ss. 179-180). Loven sier noe om at det skal være tungtveiende grunnlag for at det ikke skal iverksettes ettervern etter fylt 18 år, men i realiteten er ettervern ikke alltid en selvfølgelighet. Vilkår må være tilstede, og hvert enkelt tilfelle vurderes av barneverntjenesten i de ulike kommunene, det som anses som nødvendig er *det* barnet har rettskrav på (Barne- og likestillingsdepartementet, 2017, s. 27).

Når barnevernets barn fyller 18 år, er dette en tid som kan preges av utfordringer, usikkerhet og lite forutsigbarhet. Dette kan bety brudd på relasjoner, samt en usikker fremtid i møte. Barn som er oppvokst med sine biologiske foreldre kan ofte pendle mellom om å bo for seg selv og i hjemmet (Storø, 2012, s. 40). Dette er eksempelvis vanlig gjennom et utdanningsforløp, eller i oppstarten i arbeidslivet. Barnevernets barn kan være fratatt muligheter som «vanlig» ungdom har, da nettverket og familierelasjoner kan være fraværende. Søkelys på å overleve økonomisk fremfor utdanning kan bli barnevernets barns realitet, grunnlaget for dette er at de i mange tilfeller ikke har økonomi til å studere over

lengre tid (Storø, 2012, s. 44). Ungdommene kan derfor stå overfor en uforutsigbar fremtid, som kan preges av både psykiske vansker og utfordringer relatert til arbeid og utdanning (Backe-Hansen, Madsen, & Hvinden, 2014, s. 179 - 180).

Risikoen for å bli langtidsmottaker av stønader er stor for barnevernets barn i forhold til ungdom som vokser opp med sine biologiske foreldre, da de allerede i inngangen til voksenlivet blir presentert for NAV som deres hovedinntekt (Odland, 2017). Tall fra Velferdsforskningsinstituttet NOVA viser at 60 prosent ungdommer i alderen 26 til 38 år med barnevernsbakgrunn mottok sosialhjelp i en femårsperiode (Odland, 2017). Marginalisering og ekskludering i samfunnet er begrep som kan være nærliggende i deres møte med voksenlivet.

1.1 Aktualitet

I dagens samfunn er overgangen fra ungdom til voksen både utfordrende og krevende i forhold til arbeidslivet, skole og samfunnet. Landsforeningen for barnevernsbarn og barneombudet etterlyser derfor et tilstrekkelig ettervern for barn under barnevernet etter fylte 18 år. De ønsker at det skal være en lovfestet rett som sikrer ungdommene frem til fylte 25 år (Barne- og likestillingsdepartementet, 2019, s. 97). Barnevernsloven sier noe om at det skal være tungtveiende grunner for at barn ikke skal motta ettervern etter fylte 18 år. Statistikken sier at i 2017 var det 55 000 barn som fikk tiltak fra barnevernet, 7 000 barn som mottok ettervern og 40 % av de som fikk ettervern var 18 åringer (Statistisk Sentralbyrå, 2018). Hva det er som gjør at ettervern i liten grad blir benyttet, er noe vi søker svar på.

1.2 Relevans for fag og yrke

Ettervernsarbeid i barnevernet har fått stadig større oppmerksomhet de senere årene. Dette er sårbare ungdommer som ofte mangler nettverk og hjelp fra voksne i en utfordrende epoke av livene deres. De har i mange tilfeller sammensatte behov og står i fare for å bli marginaliserte som voksne. Kjennskap til sosialt arbeids tenke- og handlemåter, samt et solid teoretisk fundament er viktig i arbeidet med denne målgruppen. Viktige element i sosialt arbeid at det er både et praksisbasert yrke og en akademisk disiplin som arbeider for å fremme sosial endring og utvikling. Sosialarbeideren skal arbeide med mennesker og strukturer for å møte livsutfordringer og bedre menneskers velferd (Berg, Ellingsen, Kleppe, & Levin, 2015, s. 21). Som sosialarbeidere i barnevernet har man et overordnet ansvar for barnets omsorgssituasjon

og at barn med bakgrunn fra barnevernet får en god overgang fra barn til voksen. I dette ligger det at en bistår dem i fasen hvor utdanning og jobb er et viktig moment.

1.3 En liten historie om ettervern

Ting gikk ganske greit for meg helt til barnevernet mente at de ikke kunne tilby meg hjelp lengre. Jeg var fylt 18 år for et par måneder siden og barnevernet sa helt tydelig at de ikke kunne hjelpe meg hvis jeg ikke flyttet tilbake til hjembyen min. De mente avstanden var et problem. Et av kravene barnevernet stilte i ettervernsplanen var at jeg skulle gå på skole, og dette var grunnen til at jeg bodde i ny by. Da jeg sluttet på skolen, ga de meg et ultimatum: Flytt tilbake til hjembyen din så hjelper vi deg med ettervern – eller klar deg selv. Jeg følte at de ville kontrollere livet mitt. Men det var ingen fremtid for meg der. Det fikk meg til å kjenne på at jeg ikke kunne bestemme hvor jeg ville bo, hvem jeg skulle omgås med og hvordan min fremtid skulle se ut. Jeg følte meg helt alene og sviktet. Jeg lurte på hvem som skulle hjelpe meg framover (Sanner, 2017, ss. 38-43).

1.4 Oppgavens struktur

I første omgang har vi valgt å sette søkelys på systemene rundt ungdommene for å se på om det kan være med på å forklare eventuelle forskjeller i ettervernstilbudet som gis til ungdom. Barnevernloven bygger på blant annet utviklingspsykologi, og det fremheves i § 4-1 at stabilitet og kontinuitet er med på å sikre barnets beste (Barnevernloven, 1992)

For å belyse utfordringer relatert til brudd på relasjoner og usikkerhet i overgangen til voksenlivet, vil vi benytte teori knyttet til tilknytningsperspektivet fra tidlig barndom og frem til voksenlivet. Vi vil også redegjøre for relevant teori som risiko- og beskyttelsesfaktorer, trygg base, resiliens og mestring, da dette er begreper som i stor grad er knyttet til tilknytningsperspektivet. Betydningen av relasjoner er et gjennomgående tema i oppgaven, og er noe som er både drøftet og redegjort for. Videre vil systemisk perspektiv i forhold til samarbeid og samhandling mellom ulike instanser bli presentert og drøftet.

1.5 Problemstilling

Unge med barnevernsbakgrunn har større utfordringer med å håndtere overgangen til voksenlivet. De scorer dårligere på viktige faktorer som psykisk helse, gjennomført

videregående skole og utdanning, være i fast lønnet arbeid, uførhet og dødelighet og tidlig død (Backe-Hansen, Madsen, & Hvinden, 2014, ss. 179-180). Ettervern i barnevernet har som målsetting å bidra til at unge blir ivaretatt i overgangen til voksenlivet, samt at de utvikler seg til å bli trygge og selvstendige voksne (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2011).

Vi har derfor kommet frem til følgende problemstilling:

Hvilke faktorer er det som hemmer og fremmer gode overganger til voksenlivet for unge med bakgrunn fra barneverne?

1.6 Avgrensinger

Temaet ettervern innen barnevern er et relativt bredt felt som involverer flere faggrupper, etater og sektorer. Det er derfor vært nødvendig å gjøre en avgrensing.

I oppgaven er det valgt å sette søkelys på relasjonen ungdommen har til de som skal være sentrale personer i ettervernsarbeidet, og hva trygg base og tilknytningskvalitet betyr for disse relasjonen.

Videre har vi valgt å begrense oss til på hvordan barnevernet og NAV som system samarbeider og samhandler, og hvordan disse jobber opp mot unge i overgangsfasen til voksenlivet. Samarbeid og samhandling med sentrale sektorer som utdanning og helse blir ikke drøftet eksplisitt i denne oppgaven på grunn av oppgavens omfang.

1.7 Sentrale begrep

1.7.1 Kontaktperson

I stedet for «saksbehandler» brukes begrepet kontaktperson i denne oppgaven. Kontaktperson er et mer nøytralt begrep, og flere barneverntjenester bruker nå dette begrepet. Begrepet kan virke mindre virke fremmed¹ for ungdommen.

¹ BarnevernsProffene er barn mellom 8-22 år med brukererfaring fra barnevernet og en del av Forandringsfabrikken. De har mål om å endre holdninger arbeidsmåter og rutiner for det fremtidige barnevernet. I sin høringsuttalelse til ny barnevernlov foreslår de endring av en rekke begrep som barnevernet bruker. <http://forandringsfabrikken.no/files/Barnas-Barnevernlov-mai2016-liten-versjon-uten-bilder.pdf>

1.7.2 Overgang

I oppgaven brukes begrepet overgang som en beskrivelse på fasen ungdommen går gjennom fra de er i et etablert barneverntiltak til de skal etablere en selvstendig voksentilværelse (Storø, 2012, s. 35). Denne fasen kan være fra de er 16 år og forberedelsen for ettervernet eller oppfølgingen skal begynne, frem til de fyller 23 år og de ikke lenger kvalifiserer for å motta tiltak fra barnevernet.

1.7.3 Ettervern

Ettervern er et begrep som brukes i på flere fagområder, blant annet innen rusbehandling, psykiatrien og kriminalomsorgen. Innen barnevernet er ettervernbegrepet knyttet til barnevernets arbeid med ungdom etter at de har fylt 18 år og frem til de fyller 23 år. Begrepet «ettervern» er omdiskutert. Det er kritisert av flere grunner da det gir assosiasjoner om at noe kommer *etter* noe annet, og at det skal representere noe nytt og et brudd med det som har vært tidligere (Bakketeig, 2008, ss. 21-22). I denne oppgaven ønsker vi å legge til grunn et tilknytningsperspektiv, og da vil brudd være en faktor som kan spille negativt inn (Wennerberg, 2011, s. 43). Vi vil allikevel bruke begrepet «ettervern» siden det er allment innarbeidet og brukes av offentlige myndigheter og barnevernet.

1.7.4 Barnevernet

I denne oppgaven brukes begrepet «barnevernet». «Barnevernet» er et samlebegrep, og kan bety både den kommunale barneverntjenesten eller det statlige barnevernet Bufetat.

1.8 Det juridiske rammeverket

Begrepet «ettervern» brukes ikke i lovverket. Etter barnevernlovens § 1-3 kan tiltak som er i iverksatt før 18 år opprettholdes eller erstattes av andre tiltak dersom barnet samtykker. Slike tiltak kan opprettholdes inntil barnet fyller 23 år. Opphør av tiltak, eller avslag på tiltak skal begrunnes ut fra barnets beste. En lovendring i barnevernloven i 2018, forandret barnevernloven til en rettighetslov ved at barnets rett til nødvendige barnevernstiltak ble lovfestet (Barnevernloven, 1992, § 1-5). Bufetats refusjonsordning faller bort når barnet fyller

20 år, og etter denne alderen må kommunene dekke alle utgifter til tiltak (Barnevernloven, 1992, § 9-4).

2 Metode

Metode omhandler at man går opp en bestemt erkjennelsesvei som det alltid skal være mulig å etterprøve. «*Methodos*» er gresk og betyr «vei å følge». Aubert i Dalland (2017) definerer metode som: «en fremgangsmåte, et middel til å løse problemer og komme til ny kunnskap. Et hvilket som helst middel som tjener til dette formålet, hører med til i arsenalet av metoder» (Dalland, Metode og oppgaveskriving, 2017, s. 51). Basert på problemstillingen har det vært hensiktsmessig å ta utgangspunkt i empiriske undersøkelser. Empiriske undersøkelser kan være kvalitative, kvantitative eller en kombinasjon. Hensikten med kvalitative undersøkelser er å hente inn data i form av målbare enheter i et større utvalg. Kvalitative undersøkelser har som mål å fange opp meninger og opplevelser som ikke lar seg tallfestes eller måles (Dalland, Metode og oppgaveskriving, 2017, s. 52). Kvalitative og kvantitative metode kan kombineres ved det som kalles metodetriangulering. Det er ulike måter å kombinere kvalitative og kvantitative metoder: kvalitative som forberedelse for kvantitative undersøkelser, kvantitative som forberedelse for kvalitative undersøkelser, og en parallell bruk av kvalitative og kvantitative tilnærminger under datainnsamling og dataanalyse (Halvorsen, 2002, s. 101).

Omkring temaet ettervern for unge med bakgrunn i barnevernet som er i overgangsfasen til livet som voksen, finnes det en del forskningsartikler både nasjonalt og internasjonalt. Ut fra dette vil det være en god metodisk inngang å bruke litteraturstudium som metode for datainnsamlingen. Litteraturstudium som metode tar utgangspunkt i allerede eksisterende kunnskap, og innebærer å gå systematisk gjennom forskning som finnes innen fagfeltet. Målet er ofte å finne frem til de konklusjonene som synes å være gyldige. Litteraturstudium ses på som en metode med høy faglig relevans som kan gi idéer til vitenskapelig fornyelse, oppsummerer hovedtrender og peke på problemstillinger som er lite utforsket (Befring, 2007, ss. 51-52).

I denne oppgaven er det brukt forskningsrapporter og forskningsartikler for å belyse problemstillingen. Oppgaven inneholder data fra både kvantitative og kvalitative undersøkelser. I tillegg er det brukt pensumlitteratur og annen faglitteratur for å danne et teoretisk grunnlag om emnet ettervern og ungdom med bakgrunn i barnevernets overgang til voksenlivet.

2.1 Litteratursøk

Databasene som det i hovudsak er søkt i er *Oria*, *Idunn*, *Google Scholar*, *SocIndex*. Søkeordene og fraser som har vært brukt er: «*emerging adulthood*», «*transition*», «*child welfare*», «*after-care*», «*leaving care*», «*aging out of care*» «*independent living*», «*emancipation from care*» «*ettervern*», «*barnevern**» «*oppfølging*», «*overgang**» og «*transition from state care*». Søkeordene har vært brukt alene og i kombinasjoner. Begrunnelsen for valg av databaser er at disse databasene dekker de sosialfaglige problemstillingene som var relevante i oppgaven. De databasene som ga mest relevante treff var *Idunn* og *Google Scholar*. I tillegg var referanselistene i fagbøker, rapporter og forskningsartikler til stor hjelp for å finne relevant litteratur. Det har ikke vært vanskelig å finne relevant litteratur. Utfordringen har snarere vært å avgrense og velge ut den litteraturen som var mest relevant for å belyse vår problemstilling.

2.2 Kildekritikk

Vi har valgt å gjennomføre et litteraturstudium med utgangspunkt i fagbøker, rapporter, studier og forskning. Bakgrunnen for dette er behovet for kvalitative og kvantitative data for å belyse vår problemstilling. Våre søk viser også at det finnes en del oppdatert forskning rundt temaet ettervern som er dekkende for vår problemstilling. En litteraturbasert oppgave bygger i hovedsak på skriftlige kilder, og det metodiske redskapet blir da å vurdere om de skriftlige kildene er relevante og pålitelige. Dalland sier at en må vurdere kildene som benyttes for å fastslå om de er sanne (Dalland, 2017, s. 152). Kildekritikk tar utgangspunkt i å vurdere og karakterisere hvilken litteratur en har valgt. Samtidig skal en kunne redegjøre for de ulike kriteriene en har benyttet i litteraturutvelgelsen. Hensikten er at leseren skal få mulighet til å ta del i refleksjoner rundt hvilken relevans og gyldighet litteraturen bygger på for å belyse problemstillingen. Kildekritikken skal altså kunne la seg bruke til å beskrive i hvilken grad litteraturen som er funnet, lar seg bruke til å beskrive problemstillingen (Dalland & Trygstad, 2017, s. 158).

Innledningsvis ble lærebøker og fagbøker med relevant faglitteratur innhentet fra lokale bibliotek. Videre er det søkt opp og brukt en rekke artikler som er fagfellevurdert fra vitenskapelige tidsskrift. De artikler og rapporter som ikke er fagfellevurdert, kommer fra kjente institusjoner som Bufdir, Statistisk sentralbyrå og departementene. Dette gjelder særlig

statistikk og fag- og forskningsrapporter. Litteraturen som er funnet har kunnet belyse problemstillingen i oppgaven. Det meste av litteraturen er publisert de siste ti årene, og mye de siste fem. Kunnskapsgrunnlaget bør av den grunn være tilstrekkelig oppdatert.

2.3 Presentasjon av litteratur

Det er brukt en god del faglitteratur for ble brukt for å belyse relevant teori og bakgrunnskunnskap om problemstillingen. Jan Storøs (2012) bok «Ettervern og overgang for ungdom i barnevernet» har vært benyttet i stor grad. Tor Wennerberg (2011) og John Bowlby (1988) sine bøker har vært sentrale for å belyse teori om tilknytning og relasjoner. Bakketeig & Backe Hansens *Forskningkunnskap om ettervern* (2008) har vært benyttet for å få bakgrunnskunnskap om feltet den gir en bred dekning av ettervern innen barnevern.

I kapittel 4 presenteres det de mest sentrale artiklene og rapportene som omhandler empiriske funn.

3 Teoretiske perspektiv

3.1 Tilknytningsteori

Gjennom årrekker har tilknytningsteori vært et betydningsfullt felt som har interessert ulike forskere som John Bowlby, Mary Ainsworth og Daniel N. Stern m.fl. Det er også ulike nordiske forfattere og forskere som har forsket på begrepet, til eksempelvis Kari Killen, Tor Wennerberg og Øyvind Kvello.

Tilknytning er et fenomen som brukes av en rekke fagdisipliner og innen mange teoriretninger, det er et universelt fenomen som omfatter hele livsløpet (Kvello, 2012). Øyvind Kvello er forsker og professor i psykologi, og hans forskning har i stor grad handlet om barn i risiko. Han beskriver tilknytning som et begrep som belyser både normal- og skjevutvikling og kan forklare ulike utviklingsprosesser. Ifølge Kvello handler begrepet tilknytning om de emosjonelle båndene barnet har til sine omsorgsgivere. Ut fra de emosjonelle båndene kan en vurdere om tilknytningen er trygg eller utrygg. Trygg tilknytning handler om å ha en grunnleggende tillit til seg selv og andre, mens utrygg tilknytning karakteriseres ved at en er utrygg på seg selv og andre (Kvello, 2012).

I tilknytningsteoriens historie er den britiske barnepsykiateren John Bowlby (1907 – 1990) en av de fremste og første forskerne på området (Wennerberg, 2011, s. 11). Forskingen han gjorde på sin tid har i dag ledet frem til en vesentlig og fordypet forståelse av hvor dypt mennesker påvirkes av tidlig tilknytning til omsorgspersoner. Den amerikanske psykologen Mary Ainsworth samarbeidet og videreførte arbeidet til Bowlby på begynnelsen av 1950 tallet, hennes forskning var relatert til barnets omsorgspersoner som en *trygg base*. Trygg base vil videre bli presentert senere i avsnittet.

Teorien slik den ble utviklet av Bowlby bygger på at et hvert individ har grunnleggende behov for trygge og sterke bånd til andre mennesker (Bowlby, 1988). Båndene barnet knytter i de første leveår bli betydningsfulle gjennom barndommen, ungdomstiden og inn i voksenlivet. Bowlby bygget sin teori gjennom eksperimentelle studier av mennesker, biologisk forskning og kliniske observasjoner. Tilknytningssystemet ble utviklet for å sikre barnets overlevelse og utvikling i det miljøet de vokser opp i (Bowlby, 1988).

For et lite barn finnes det intet verre enn å bli forlatt, overlatt til all verdens farer og til sin egen uregulerte affekttilstand. Tilknytningsrelasjon er det samme som overlevelse og liv, og derfor gjør barn alt som står i dets makt for å opprettholde den og minimere avstanden til sin beskytter (Wennerberg, 2011, s. 43).

«Fra vuggen til graven» var et uttrykk Bowlby brukte for å definere tilknytning, med det mente han at menneskelivet starter med tilknytningen, samt de livslange båndene av kjærlighet (eller sviktende kjærlighet) som et barn knytter til omsorgspersoner (Wennerberg, 2011, s. 11). Senere følger tilknytningen oss gjennom alle våre følelsesmessige relasjoner som etableres. Hvordan mennesker forholder seg til seg selv og andre, er i høy grad påvirket av individets tidligere relasjonelle erfaringer og *indre arbeidsmodeller*. Definisjonen av indre arbeidsmodeller handler om den indre oppfatningen barnet utvikler av seg selv og andre, det handler også om forventninger til viktige og nære relasjoner. Den amerikanske psykoanalytikeren Daniel Stern (1934 -2012), beskrev tilknytning etter barnets medfødte kapasitet til å inngå i sosiale samspill, samt barnets egne oppfatninger av sine relasjoner til omverden (Hart & Schwartz, 2009, s. 10). De tidlige erfaringene former hvordan personer fremstår i samfunnet, enten som trygg og selvstendig og våger å skape nære relasjoner, eller utrygg og sårbar i tilværelsen. «*Opplevelsen av å bli elsket vil skape en evne til å elske andre*» (Wennerberg, 2011, s. 11). Ifølge flere teoretikere som Bowlby og Stern m.fl. vektlegges de tidlige barndomsminner som en faktor for tilknytning utvikling senere i livet (Hart &

Schwartz, 2009, s. 11). Dersom barnet har blitt avvist av sine foreldre eller mister mor eller far, kan dette få konsekvenser i forhold til tilknytning og utvikling senere i livet.

Tilknytningsatferd er et viktig begrep i tilknytningsteorien (Eide & Eide, 2004, ss. 129 -130), Bowlby beskrev dette som det individet gjør for å oppnå kontakt og nærhet hos en annen person som er bedre rustet enn individet selv til å håndtere oppståtte utfordringer. I følge Bowlby er tilknytningsatferden mest synlig hos barnet når det er skremt, utmattet eller sykt og har behov for trøst, støtte og omsorg (Bowlby, 1988, ss. 36-38). Tilknytningsatferden er mest åpenbar i tidlig barndom, men kan ses i alle faser i livet, spesielt hos personer som opplever kriser.

Tor Wennerberg er en svensk psykolog og forfatter som i senere tid har utforsket hvordan trygge og utrygge tilknytningserfaringer påvirker individer. I hans bok skriver han at den trygge tilknytningen kjennetegnes ved at barnet kan søke til sine omsorgspersoner for trøst og støtte, samt hevde egne behov uten frykt for å bli avvist (Wennerberg, 2011, ss. 19 - 21). Trygg tilknytning vil være med på lære barn til å nyttiggjøre seg av sine behov for både nærhet og autonomi i fremtiden. Barn som opplever utrygg tilknytning og utilstrekkelig empatisk forståelse for sine følelsesmessige behov, kan på sikt utvikle en destruktiv forståelse av seg selv og andre. Dette kan føre til utfordringer relatert til å knytte videre positive relasjoner til andre mennesker.

Konsekvensen kan bli at barnet ikke utvikler en følelse av samhørighet av et «vi», men i stedet opplever en dyp utrygghet og en diffus angst, som jeg har kalt grunnangst. Det er barnets følelse av å være en isolert og hjelpeløs skapning i en verden som oppfattes som potensielt fiendtlig. Det krampaktige trykket av barnets angst hindrer det fra spontant å vise sine virkelige følelser når det søker kontakt med andre mennesker, og tvinger det til å søke andre måter og omgås med dem på. (Wennerberg, 2011, s. 19).

Den tidlige tilknytningen og de atferdsmønstre som utvikles kan ses i sammenheng med beskyttelses- og sårbarhetsfaktorer i den senere utviklingen (Wennerberg, 2011, s. 27). Den trygge tilknytningen vil danne en beskyttelsesfaktor som vil kunne ruste individet til å håndtere stressfremkallende opplevelser på en positiv måte. Den utrygge tilknytningen kan derimot øke risikoen for at en mulig traumatiserende opplevelse vil ende med varige psykologiske symptomer - på denne måten vil opplevelsen bli en sårbarhetsfaktor.

Mønstre av utrygg tilknytning kan endres ifølge Wennerberg - dersom eksempelvis foreldre som har blitt opplevd som en utrygg tilknytning til barnet endrer seg, eller at barnet blir flyttet

i fosterhjem hvor barnet blir møtt med empati og forståelse (2011, s. 27-29). Barnet kan også knytte nye positive tilknytningsbånd senere i livet til eksempelvis lærere, sosialarbeider, medlever, kollegaer og partnere.

3.1.1 Trygg Base og relasjoner

Den amerikanske psykologen Mary Ainsworth samarbeidet og videreførte arbeidet til Bowlby på begynnelsen av 1950 tallet (Bowlby, 1988, s. 36). Hun forsket blant annet på hvilken betydning begrepet «trygg base» hadde i tilknytningen til barnet og omsorgspersonene. Gjennom observasjonsstudier i Uganda relatert til samspillet mor – barn på 50 tallet, erfarte hun at de fleste barna brukte moren som en «trygg base». Med trygg base menes det at barna kan utforske omgivelsene med en trygg havn å komme tilbake til (Killen, 2017, s. 23). Den «trygge basen» oppnås ved at den dynamiske balansen mellom nærhet og autonomi er tilstede i relasjonen mellom barnet og omsorgspersonene. Med foreldre som trygg base kan barnet utforske risikofylte, og nødvendige utforskinger som kreves for at barnet skal kunne lære seg strategier for å håndtere omverden (Wennerberg, 2011, s. 54). Det er svært lite forskning på samspillet mellom far-barn, men de studiene som er gjennomført viser imidlertid at de ikke skulle ligge noen grunn til å anta at samspillet er like gjeldende som mor-barn (Killen, 2017, s. 24).

Trygg base vil også være betydningsfull senere i livet, den trygge basen inn i voksen livet kan være både venner og partnere, eller andre trygge personer i nettverket (Killen, 2017, s. 24). For barn som vokser opp i institusjon og fosterhjem kan eksempelvis kontaktpersonen i barnevernstjenesten være en viktig tilknytningsperson for barnet i overgangen til voksenlivet. Kontaktpersonen kan for ungdommen være den personen de kan bruke som en trygg base i utforskningen av nye tilværelser utenfor institusjon og fosterhjem – en som barnet kan søke til for råd og veiledning, samt støtte og omsorg.

3.1.2 Risiko- og beskyttelsesfaktorer

I tilknytningsteorien vil risiko- og beskyttelsesfaktorer være relevante begreper som i stor grad kan være med på å definere hvordan barna utvikler seg senere i livet. Risikobegrepet handler om noe som *kan* skje i fremtiden, men som vi ikke med sikkerhet kan si om vil inntreffe, eller eventuelt når det vil inntreffe (Ellingsen & Kruke, 2015, s. 222).

Risikobegrepet vil ofte bli satt opp mot beskyttelsesfaktorer, det vil si faktorer som barnet kan

benytte for å beskytte, samt minimerer risikoen i oppståtte utfordringer. Både risiko- og beskyttelses faktorer er knyttet opp mot genetiske, mentale, biologiske, miljømessige og sosiale faktorer (Kvello, 2015, s. 246).

Arbeidet i barnevernet handler om å vurdere faren for om oppvekstsituasjonen kan være til skade for barnet, og vurdere hvilken risiko som er knyttet til omsorgssituasjonen (Ellingsen & Kruke, 2015, s. 212). De siste årene har vurdering av risikofaktorer i barnevernet fått en stor plass, og nyere faglitteratur setter søkelyset på nettopp dette begrepet. Barnevernloven har som formål å sikre at barn og unge får trygge oppvekstvilkår (§1-1). Det å *sikre* er et ord som kan ses i sammenheng med risikobegrepet (Ellingsen & Kruke, 2015, s. 213), da det omhandler på samme måte som en risikovurdering – å hindre at uønskede hendelser inntreffer fremtiden. For å sikre at barn ikke tar skade av oppvekstvilkårene i fremtiden, vil det innebære at sosialarbeideren må identifisere risiko – og beskyttelsesfaktorer i omsorgssituasjonen. Innen risiko- og beskyttelsesfaktorer er mestring og resiliens relevante begreper som en bør ta høyde for i en risikovurdering.

3.1.3 Mestring og resiliens

Mange spør hvorfor begrepet resiliens ikke kan erstattes med begrepet mestring, grunnlaget for dette er at resiliens er knyttet opp mot det å klare seg på tross av motstand og er dermed knyttet til risiko (Borge, 2010, s. 16). Mestring er i større grad en resiliens basert på læring og er ikke knyttet opp mot det å være i risiko. Læring av mestring kan skje gjennom organiserte former og undervisning, og kan være med på å forebygge fremtidige problemer på skole og ellers i samfunnet. Mestring kan læres i ulike former både i barnehage og skole, og er rettet mot dagligdage utfordringer, resiliens kan ikke læres på samme måte, resiliens må erfares i det virkelige liv (Borge, 2010, s. 16).

Begrepet resiliens har utspring i det engelske ordet resilience, forenklet kan begrepet forklares med at en er god til å tilpasse seg i en vanskelig eller utfordrende situasjon (Kvello, 2015, s. 241-242). Tidligere ble personer med høy grad av resiliens omtalt som motstandsdyktige, usårbare, uovervinnelige eller som løvetannbarn. Begrepet kan ses i sammenheng med ens beskyttelsesfaktor, og kan bli omtalt som en buffer ved vansker. Bufferen av resiliens leder til at stress- eller risikoutsatte personer har redusert risiko for utvikling av sosiale og psykiske vansker (Kvello, 2015, s. 243). Det er mange faktorer som bidrar til resiliens som et sluttresultat, en kan blant annet nevne faktorer som, genetiske

forhold hvor robusthet, personlighetstrekk og temperament vil spille en stor rolle. Andre viktige faktorer er miljøskapte forhold som inkluderer varme og stimulerende og responderende omsorg for barnet, i tillegg til god kvalitativ sosial støtte fra de sosiale nettverkene (Kvelling, 2015, s. 243). Omsorg og sensitiv støtte fra nettverkene vil bidra til at barnet utvikler en trygg tilknytning og et positivt selvbilde, samt være i stand til å mestre utfordringer. Det som fremmer både mestringsevnen og utvikling av resiliens, er å få til noe og oppnå ros og oppmuntring gjennom sosial kontakt. For barn som lever under risikofylte omstendigheter blir det særdeles viktig å lære mestringsstrategier i forhold til daglige krav, da dette vil bidra til å stryke både selvtillit og selvbilde (Borge, 2010, s. 37).

3.2 Systemteori

Systemteorien har hatt innflytelse på sosialt arbeid siden 1970-tallet. Systemteori bygger på hvordan mennesker deltar i ulike system, og hvordan de gjennom komplekse prosesser påvirker hverandre (Payne, 2014, s. 186). System blir i teorien forklart som helhet bestående av flere deler (Schieffloe, Mennesker og samfunn, 2011, s. 223). Denne systemiske tenkningen oppstod som en motvekt til den individuelt fokuserte casework tradisjonen som tidligere har preget sosialt arbeid (Hutchinson & Oltedal, 2017, s. 154).

Systemteorien har sine røtter i funksjonalismen. Funksjonalismen har et harmonisk syn på samfunnsutviklingen, som innebærer et syn som på det som skaper ro og orden. For at et samfunn ikke skal bli preget av kaos, mener funksjonalistene at det er viktig med en struktur av over- og underordninger i samfunnet (Hutchinson & Oltedal, 2017, s. 140).

Systemteorien består av flere handlingsmodeller som har noen sentrale felles kjennetegn. De har en helhetstenkning der en søker å inkludere hele situasjonen rundt individet. Dette kalles holisme (Payne, 2014, s. 186). I Systemteori er man mer opptatt av forholdene og miljøet som er skapt mellom mennesker i system, som familie og lokalsamfunn, enn å sette søkelys på individuelle egenskaper. Et annet sentralt kjennetegn er forståelsen av hvordan system er bygd opp. Den generelle forståelsen i systemteori er at alt henger sammen, og dermed innebærer at dersom en rører ved én del, vil det påvirke og få konsekvenser for andre deler i systemet. En slik sirkulær årsakstenkning er en sentral del av systemteori, og innebærer at en hendelse kan ha flere forklaringer, enn kun én enkeltårsak (Payne, 2014, ss. 186-187). En annen sentral egenskap ved systemteorien er fokuset på å vedlikeholde en «her og nå»-tilstand, fremfor en ekstrem sosial endring. I systemteori er empowerment sentralt. Dette er prosesser som går på

å myndiggjøre brukeren til selv å bruke sin kraft og egne ressurser, samt ta kontroll over eget liv ved å oppnå mål som en har satt seg (Askheim, 2012).

3.2.1 Relasjoner og nettverksarbeid i systemteori

Nettverksarbeid er en av handlingsmodellene i systemteori. Et nettverk er en sammenfatning av uformelle og varige relasjoner mellom mennesker, og eksisterer ved at flere relasjoner kobles sammen (Schiefløe, 2015, s. 13). Relasjoner innebærer at en er knyttet til hverandre gjennom gjensidig forventning og samhandling, og at denne koblingen gjerne er varig (Schiefløe, 2015, s. 53). Tanken bak nettverksarbeid er at samfunnet er bygd opp av nettverk, og en intervensjon i disse relasjonene er viktigere enn et utelukkende fokus på individnivå (Payne, 2014, s. 202).

En fordel ved å benytte systemteori i sosialt arbeid er at en setter søkelys på nettverk og arbeide på flere nivå. Med sin helhetlige tankegang kan systemteorien brukes på individ-, gruppe og samfunnsnivå. Bronfenbrenner er sentral innen nettverksarbeid, og opererer med nettverk på mikro-, meso-, ekso- og makronivå (Hutchinson & Oltedal, 2017, ss. 148-149).

3.2.2 Tverretatlig samarbeid, relevant innen systemisk perspektiv

Tverrfaglig samarbeid er når flere faggrupper arbeider sammen på tvers av faggrensene for å oppnå et felles mål. Tverrfaglig, tverrprofesjonelt, tverretatlig og tverrsektorielt samarbeid blir ofte brukt om hverandre (Glavin & Erdal, 2018, s. 24). I denne oppgaven om ettervern i barnevern kan tverrfaglig dekke alle disse formene for samarbeid, det vil si samarbeid på tvers av etater i stat og kommune, på tvers av sektorer i stat og kommune og samarbeid på tvers av ulikt utdannede yrkesgrupper. I et systemteoretisk perspektiv vil vi drøfte om de forskjellige instansene klarer å se helheten, og ikke bare sitt eget ansvarsområde.

Begrep som samarbeid, samordning og samhandling blir ofte brukt om hverandre. Samarbeid defineres som samspill, kompaniskap eller det å arbeide sammen (Glavin & Erdal, 2018). Samhandling beskrives i Samhandlingsreformen som: «Samhandling er uttrykk for helse- og omsorgstjenestenes evne til oppgavefordeling seg imellom for å nå et felles, omforent mål, samt evnen til å gjennomføre oppgavene på en koordinert og rasjonell måte» (Helse- og omsorgsdepartementet, 2009, s. 13). For å nå disse målene er systemteoriens helhetlige tankegang og det å se hele situasjonen rundt individet en nyttig tilnærming. Vi ser at

samarbeid og samhandling som begrep ligger nært knyttet opp mot hverandre, og i denne oppgaven om ettervern i barnevern vil begrepene brukes om hverandre.

3.2.3 Kritikk av systemteoretisk tenkning

Systemteorien har blitt kritisert for å være for deterministisk dersom en legger vekt på at mennesket har en bestemt plass i systemet. På den måten kan menneskene bli for systemlojale. Ambisjonen om å være orientert mot helheten kan gå på bekostning av å gå i dybden av problemene. Videre kan en også overse de moralske spørsmålene

Målet i systemteoretisk tenkninger er å gjøre endringsarbeid. Kritikken kan i noen tilfeller handle om at sosialarbeideren er den som har endringsarbeidsrollen, og kan opprettholde en uønsket situasjon ved å hindre den i å utvikle seg, eller forverre den (Hutchinson & Oltedal, 2017, s. 184). Eksempler på det kan være å ikke informere godt nok om ettervern eller gjøre vedtak om ettervern uten å god nok begrunnelse og informere om klageadgang.

4 Presentasjon av funn

I dette kapittelet vil de viktigste funnene bli presentert. Funnene er systematisert med tanke på først å få et overblikk over omfanget av ettervern i Norge, samt noen karakteristika som sier noe om ungdommenes bakgrunn. Denne forskningen er i all hovedsak kvantitativ. Videre er det tatt med en del forskning som sier noe om effekten av etterverntiltak. Denne forskningen er også kvantitativ. Videre presenteres en del forskningsartikler som beskriver funn av hva ungdommene selv mener er viktig i ettervernet. Disse forskningsartiklene er basert på kvalitative studier. Artiklene fokuserer behov for støtte, trygghet og relasjon. Til slutt er det samlet kvalitativ forskning som omhandler mer institusjonelle og utenforstående faktorer, samt systemene rundt ungdommene, og samarbeidet og samhandlingen mellom disse.

4.1 Hvem er barna som får ettervern?

I 2017 fikk 55 000 barn tiltak gjennom barnevernet. Av disse var 7 000 i aldersgruppen 18-22 år (Statistisk Sentralbyrå, 2018). Ungdommene som får ettervern har på ett eller annet tidspunkt i sin oppvekst blitt klienter i barnevernet fordi de har vært i en omsorgssituasjon som ikke har vært god nok, eller de har selv hatt spesielle utfordringer (Storø, 2012, s. 63). Backe-Hansen et al. (2014) sin studie av alle barn i barneverntiltak i perioden 1990-2010 gir

oss tallmateriale som forteller litt om hvem barna som får barneverntiltak er. De tre dominerende faktorene som danner grunnlag for tiltak er: forholdene i hjemmet – særlige behov, barnets atferdsavvik og manglende omsorgsevne som hadde fra 18-26 % av saksgrunnlaget. Andre faktorer dannet mellom 1-7 % av saksgrunnlaget (Backe-Hansen, Madsen, Kristofersen, & Sverdrup, 2014, s. 67).

Ungdommene har ofte en sammensatt problemhistorie. De kommer fra familier med lav inntekt og lavt utdanningsnivå, de har problemer med konsentrasjon og lese- og skrivevansker, sliter med å fullføre skolegang, mestrer ikke arbeid og har manglende nettverk (Storø, 2012, s. 66). Mange av barna som får tiltak fra barnevernet og som bor ved barnevernsinstitusjoner har også psykiske helseplager. En studie utført av Kayed et al. (2015) viste at 76 % av barn og unge i barneverninstitusjoner i Norge tilfredsstilte de diagnostiske kriteriene for én eller flere psykiatriske lidelser innen de siste tre månedene (Kayed, et al., 2015, s. 31). Dette er et forhold som gjør at denne gruppen kan være ekstra sårbar i overgangsfaser.

Ungdom som skal flytte for seg selv trenger hjelp og støtte til forskjellige ting. Det kan være hjelp til økonomi, eller hjelp til å skaffe ting til boligen. Behovet for hjelp på veien til selvstendighet vil være variabelt for den enkelte ungdom. Noen vil kun ha behov for jevnlig kontakt med en kontaktperson, mens andre vil ha omfattende behov for hjelpetiltak.

Barneverntjenestene er ikke begrenset av hjelpetiltakene som er listet opp i barnevernlovens § 4-4. I ettervernsrundskrivet Q-13/2011 oppfordres barneverntjenestene til å utvise kreativitet og fleksibilitet i opprettelsen av tiltak for ungdom over 18 år (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2011, s. 4). De vanligste formene for ettervernstiltak er; økonomisk støtte, fosterhjem, besøkshjem, tilsyn, støttekontakt, fritidsaktiviteter, institusjon, bolig og forsterket fosterhjem (Clausen, 2008, ss. 113-114).

I 2017 var de tiltakene som ble benyttet mest som ettervernstiltak; hjelp med bolig, herunder fortsatt opphold i fosterhjem, økonomisk hjelp og kompenserende tiltak (blant annet besøkshjem, fritidsaktiviteter og støttekontakt) (Barne- og likestillingsdepartementet, 2019, s. 95).

4.2 Effekt og utfall av ettervern

Formålet med ettervern er å gi ungdommene støtte i overgangen til voksenlivet (Hjort & Backe-Hansen, 2008). I rundskriv Q-13/2011 om ettervern understrekes dette: «*Målsetningen med tiltak til ungdom etter fylte 18 år, er at også disse ungdommene skal få nødvendig hjelp og støtte i overgangsfasen til selvstendig tilværelse*».

Det finnes en del forskning på hvordan unge med barnevernsbakgrunn håndterer overgangen til livet som voksen. Både internasjonalt, og nasjonalt er forskningen entydig på at unge med barnevernsbakgrunn kommer dårligere ut enn andre unge (Stein, Young people aging out of care: the poverty of theory, 2006, s. 423), (Backe-Hansen, Madsen, Kristofersen, & Hvinden (Red.), 2014, ss. 72-73,182). De unge scorer dårligere på en rekke variabler som psykisk helse, gjennomført videregående skole og utdanning, være i fast lønnet arbeid, uførhet og dødelighet og tidlig død (Backe-Hansen, Madsen, & Hvinden, 2014, ss. 179-180).

Unge som får oppfølging fra barnevernet etter fylte 18 år klarer seg bedre senere i livet enn unge som ikke mottar dette. Det er på områder som fullført videregående skole, arbeidsdeltakelse, sjeldnere foreldre i ung alder og stabil ordnet bosituasjon som ungdom som får ettervern scorer bedre. (Dumaret, Donati, & Crost, 2011, ss. 223-224; Hjort & Backe-Hansen, 2008, s. 36; Clausen & Kristofersen, 2008, s. 60; Stein, 2005, ss. 26-27).

4.3 Trygg base. Rollen som saksbehandler/kontaktperson og støtteperson.

Sosialarbeiderens i barneverntjenesten har ofte vært referert til som ungdommens saksbehandler. De siste årene har flere barneverntjenester gått over til å bruke begrepet kontaktperson. Dette har vært et ønske fra brukerorganisasjoner som har ment at saksbehandler kan virke fremmedgjørende. Kontaktpersonen i barneverntjenesten skal i samarbeid med ungdommen vurdere hvilket behov han/hun har forhold til støtte i overgangen til en selvstendig tilværelse. Ungdom som forlater barnevernet har dårligere prognose enn andre unge på viktige områder som fullført utdanning, økonomisk situasjon, og helse (Hjort & Backe-Hansen, 2008, s. 37). Dette gjør at det for ungdommen kan være aktuelt med bistand fra flere instanser. Koordinering av den bistand den unge trenger, er en viktig rolle for kontaktpersonen i barneverntjenesten. Ungdommer som har bakgrunn fra barnevernet er langt fra noen heterogen gruppe. Mange av dem klarer seg bra (Stein, 2008, s. 41), mens andre har mange og sammensatte behov (Backe-Hansen, Madsen, Kristofersen, & Hvinden (Red.), 2014; Kristofersen, 2009). De unge har derfor mange forskjellige ønsker og behov for

ettervern, men det er spesielt behovet for å bli bistått med praktiske oppgaver som økonomi og emosjonell støtte de unge selv uttrykker at de ønsker bistand til (Paulsen, 2016b, s. 42; Tysnes, 2014, s. 198). Dette beskriver et behov for sosial støtte, samt at det samsvarer med kunnskap om at ungdom med bakgrunn fra barnevernet mangler nettverk med ressurser til å hjelpe dem i livet som unge voksne (Paulsen, 2016b, s. 43). Flere studier beskriver at særlig en god relasjon til én støtteperson er avgjørende for en vellykket overgang til livet som ung voksen (Paulsen, 2016a, s. 12; Storø, 2012, ss. 139-140; Kristiansen & Skårberg, 2010, s. 90; Breimo, Sandvin, & Thommesen, 2015, ss. 41-42). Det brukes mange navn på en slik støtteperson, f.eks. mentor, kontakt, miljøarbeider og los. Betegnelsen vi har valgt å bruke i denne oppgaven er støtteperson.

4.4 Samarbeid, samhandling og systemiske forhold rundt ungdommene.

Dette er artikler og rapporter som omhandler de systemiske strukturer rundt ungdommene. Artiklene og rapportene ser på sider ved samarbeid og samhandling ved instanser som er aktuelle parter for ungdom på vei inn i voksenlivet. Studiene omhandler samarbeid og samhandling internt innen samme sektor, hvordan tverrfaglig og tverretattlig samarbeid fungerer, samt ungdommers erfaringer i overgangen fra barnevernets omsorgstankegang til NAVs velferdstankegang.

Kunnskapssammenstillingen til Krane et al. (2017) er en gjennomgang av 108 studier og rapporter som omhandler sider ved samhandling innen velferdssektoren. Denne rapporten peker på utfordringer i samarbeid mellom statlig og kommunalt barnevern, mangel på koordinatorfunksjon og høy turnover i den kommunale barneverntjenesten (Krane, Makarova, & Brøndbo, 2017, s. 64). Videre sier den noe om at der hvor ledelsen har kompetanse om samhandling og andre instansers tiltak, ser en hensiktsmessige former for samarbeid. Det fremheves også at kontinuitet og spesielt koordinatorrollen er en viktig suksessfaktor.

Studiene til Breimo et al (2015) og Paulsen (2016b) er studier som bygger på kvalitative intervju med ungdom med erfaringer fra overgang til voksenlivet. Breimo et al. (2015) peker særlig på det å «være utskrevet til NAV», og det å falle mellom bostedskommune og hjemkommune som en utfordring. Paulsen (2016b) setter søkelys på ungdommenes behov for en mer gradvis overgang, og at barnevernet må ha hovedansvaret for å sikre en så god overgang som mulig for ungdommene inn i voksenlivet. Bennwik & Oterholm (2017) og Oterholm, Brodtkorb et al (2017) peker på at NAV og barneverntjensten har ulik fokus i

oppfølgingen av unge. Barneverntjenesten har ansvar for at ungdommen får den hjelpen den trenger, her finnes det rutiner for samarbeid i kommunene.

5 Drøfting

5.1 Individuelle forhold. Tilknytning og relasjoner

Barn og ungdom som vokser opp i barnevernet kan ha utfordringer relatert til det å knytte seg til andre omsorgspersoner. De tidlige erfaringene fra barndommen og ungdomstiden vil være med på å forme hvordan de unge individene fremstår senere i livet og i samfunnet, enten som trygge og selvstendige voksne eller som utrygge og sårbare i tilværelsen (Wennerberg, 2011, s. 11). Det å rette fokuset mot å opprettholde gode relasjoner og en trygg tilknytning i overgangen til voksenlivet, vil være med på å fremme ungdommens muligheter til å fremstå som en trygg person både i arbeid, skole og nye relasjoner. Samtidig kan det være med på å forebygge en eventuell brå overgang fra barnevern til voksenlivet. Steget fra ung til voksen kan være sårbar for alle unge, og kanskje enda mer sårbar for ungdom som har vokst opp i barnevernet (Storø, 2012, s. 40). Det er mange følelser som vekkes i mennesker når det er et skifte i miljø, det kan være både skremmende og føles utrygt å begi seg ut på et nytt «farvann». I denne overgangen vil det da være viktig å ha trygge og stabile voksne som ungdommene kan komme til for råd og veiledning. Det er også det betydningsfullt at ungdommene kan være trygge på det er noen som ser dem, og følger med på de skrittene de tar ut i den nye tilværelsen som unge voksne (Killen, 2017, s. 23). I dagens samfunn er det mange ungdommer som takker nei til ettervern, grunner for dette kan være at tiltaket de er i opphører, samt at de må forholde seg til nye omsorgspersoner (Solberg, 2016). I en slik overgang kan det være uheldig med brudd på relasjoner da dette kan medføre uro og stress, som igjen kan føre til en ekstra belastning til det å knytte seg til nye relasjoner. Storø argumenterer for at det er viktig med stabilitet, kontinuitet og gode relasjonskvaliteter, og at dette blir gode forutsetning for godt ettervernsarbeid (Storø, 2012, s. 131). Som sosialarbeidere vil vi ha et ansvar for å sørge for at ungdommen har en trygg tilknytning og en trygg base som kan følge ungdommen inn i voksenlivet, samt at de har tilgang til på å bli møtt på følelser og behov.

5.1.1 Kartlegge risiko - og beskyttelsesfaktorer i ettervernsfasen.

Mange barn som har vært utsatt for omsorgssvikt og risiko lever med konstant stress, etter opplevde traumer kan barnet inn i ungdomstiden og voksen alder ha et vedvarende forhøyet stressnivå (Killen, 2017, s. 97). I overgangen fra barn til voksen kan det være flere utfordringer og potensielle risikofaktorer som må tas hensyn til. For en del barnevernsbarn kan dette by på en vanskelig tid med brutte relasjoner, manglende nettverk og stressende situasjoner. Det vil være avgjørende å kartlegge hvilke utfordringer ungdommen står overfor, dette kan være relatert til stress og belastninger som kan bli påført i prosessen av en eventuell flytting. Bolig - og økonomiske forhold vil også være relevante i en kartlegging, da dette er momenter som kan skape krevende utfordring i ungdommens liv. Videre vil også spesifikke familieforhold være noe å ta stilling til, eksempelvis kan ungdommen være knyttet til foreldre i rusmiljø (Kvello, 2015, s. 247). Alle de nevnte momentene kan være en mulig risiko i en ettervernsfase, og er viktige punkter å kartlegge.

I en vurdering av risiko vil det også være avgjørende å kartlegge beskyttelsesfaktorer hos ungdommen. Beskyttelsesfaktorer demper sannsynligheten for at oppståtte risikosituasjoner blir altoppslukende hos barnet/ungdommen, og reduserer risikoen for varige vansker (Kvello, 2015, s. 246). Effekten av beskyttelsesfaktor ses ofte best i risikosituasjoner som har vedvart over tid, det vil derfor være betydningsfullt i ettervernsfasen og se på hvilke metoder ungdommen har benyttet for å beskytte seg mot uønskede og vanskelige situasjoner. Grad av resiliens og mestring vil være viktige faktorer som bør kartlegges i en overgang fra barnevern til livet som voksen. Grunnlaget for dette er at disse faktorene vil kunne si noe om hvilke behov ungdommen vil trenge bistand til i overgangen og fremtiden som voksen.

Stabilitet, helhetlig tankegang og legge til rette for en mer gradvis overgang til voksenlivet ved å følge de unge opp etter de forlater barnevernets tiltak, er faktorer som kan bidra til resiliens hos barn og unge (Stein, 2005, s. 27). Paulsen (2016b) peker på ungdommenes behov for planlegging, kontinuitet og trygghet. I hennes studie rapporterer ungdommene om at barnevernet plutselig sluttet å ta kontakt, at de ikke hadde mottatt vedtak om avsluttet tiltak

og utydelig og rask avslutning som førte til manglende overgang til voksentjenester som NAV (Paulsen, 2016b, s. 45). Ser man på barnevernlovens prinsipp om «barnets beste» kan en spørre seg om slike brå overganger og brudd i relasjoner er til det beste for denne ungdomsgruppen. Særlig når det gjelder en gruppe hvor mange har opplevd grader av omsorgssvikt og har problemer i forhold til tilknytning og ha tillit til voksne. Brå overganger og brudd kan på den måten forsterke en slik problematikk og gjøre overgangen til voksenlivet mer utfordrende.

5.1.2 Relasjoner. Støttepersonen som den trygge basen

En liten historie fra en ungdom i Tysnes (2014) sin studie. Denne ungdommen hadde tidligere bodd på institusjon og fått innvilget ettervernstiltak i form av familieveileder.

Til slutt sendte de en dame opp til meg, som jeg ikke kjente. Visste jo ikke hvem det var eller noe. Og, da var det gått lang tid siden jeg flyttet derfra (institusjonen). Og så skulle hun plutselig begynne å snakke med meg om hvordan jeg hadde det å bla, bla, bla. Og da sa jeg bare at hun ikke trengte å være der, jeg fikk ikke noe ut av det.

(Tysnes, 2014, s. 199)

Relasjonen mellom den som har ansvaret for overgangen og ungdommen vektlegges i betydning for gode overganger (Bakketeig & Mathisen, 2008, s. 153; Storø, 2012, s. 131). I denne sammenheng vil en trygg base være relevant å trekke inn, en trygg base for ungdommen vil være med på å fremme en god overgang til voksenlivet. I den trygge basen er det avgjørende med gode relasjoner. Relasjonen kan eksempelvis være til kontaktpersonen i barneverntjenesten, en ansatt ved en institusjon/fosterhjem ungdommen har vært knyttet til eller til en støttekontakt. Kontaktpersonen kan for ungdommen være den personen som kan brukes som en trygg base i utforskingen av nye tilværelser utenfor institusjon og fosterhjem – en som ungdommen kan søke til for råd og veiledning, samt støtte og omsorg. Paulsen trekker frem betydningen av relasjoner i sin artikkel om ungdommers erfaring med medvirkning i barnevernet (Paulsen, 2016a, s. 12). Også Storø trekker frem betydningen av relasjoner. Han mener den personlige involveringen i ungdommens og dens situasjon som det mest avgjørende for arbeidet med å støtte ungdommen i overgangen, samt forhindre at overgangen blir for brå. Storø begrunner dette med at det er gjennom relasjonen man får kontakt med den unges behov. Videre mener han at ungdommen er avhengig av en anerkjennende relasjon fra minst én interessert og tilgjengelig støtteperson for lettere å ta vare på seg selv i voksenlivet,

og at tillit er et sentralt begrep i denne sammenhengen (Storø, 2012, s. 178). Anerkjennelse, tillit og gode relasjoner er momenter som vektlegges når det gjelder opplevelsen av mestring, samt i utviklingen resiliens.

Det er kontaktpersonen/sosialarbeiderens ansvar å sørge for at ungdommen som er i en overgangsfase har tilgang på relasjoner som kan støtte dem i overgangen, samt gi god tilgang på opplevelsen av mestring. Det trenger ikke være kontaktpersonen som er denne relasjonen, men barneverntjenesten har ansvar for å sørge for at ungdommen har en slik relasjon tilgjengelig. Ungdom med erfaring fra barnevernet opplever at når tiltak(ene) fra barnevernet avsluttes, så ble også en viktig relasjon avsluttet (Paulsen, 2016b). Bennwik og Brenne (2017) viser til hva norsk forskning sier om hvordan gode overganger til voksenlivet bør være. Prosessen bør være planlagt i god tid, en arbeider aktivt med tiltaksplaner, og at *både* NAV og barneverntjenesten er engasjert i overgangen. Videre pekes det på at ungdommen må få medvirke i prosessen og at det er en sentral faktor er at den unge har en fast støtteperson i denne overgangen. Dette må være en trygg person ungdommen har tillit til, som er til stede over tid og som er tilgjengelig (Bennwik & Oterholm, 2017, s. 54).

I en god relasjon vil en trygg tilknytning være et viktig moment. Flere av barna som vokser opp i institusjon eller fosterhjem kan tidligere ha opplevd brudd på relasjoner, brudd på relasjoner kan føre til utfordringer i forhold til det å knytte seg til andre omsorgspersoner (Kvello, 2012). Det vil derfor være betydningsfullt for ungdommene som er på vei inn i voksenlivet å opprettholde noen av de relasjoner som er bygget under tiden i barnevernet. Skulle inngangen til voksenlivet få uheldige brudd i tillitsfulle forhold og i den trygge basen, kan dette føre til skjevutvikling, samt at en kan forsterke et eventuelt utrygt tilknytningsmønster for senere i livet. Det kan derfor være avgjørende å starte overgangen tidlig i en eventuell utflytting av institusjonen/fosterhjem, slik at ungdommen har tid til å bygge nødvendige relasjoner til tiden inn i voksenlivet. Som tidligere nevnt vil opplevelsen av å bli elsket, skape en evne til å elske andre.

5.1.3 Relasjoner og medvirkning

Brukermedvirkning kan gjøre at den unge føler seg sett og blir anerkjent. På den måten kan et tillitsforhold bygges. I Paulsen sin studie beskriver hun ungdom sier det er lettere å stille spørsmål og ytre sin mening i en god relasjon (Paulsen, 2016a, s. 12). Ungdommene trenger å kjenne personen de snakker med for å uttrykke sin mening. I studien beskriver ungdommene

at de får mer lyst til å medvirke, samt at de opplever å ha mer innflytelse på beslutninger som tas når de har en god relasjon til den som tar beslutningene. De beskriver ansatte som ikke er forutinntatte, som anerkjenner dem gjennom å lytte til dem, og støtter og veileder dem i beslutninger som skal tas. På den annen side beskriver ungdommene dårlige relasjoner der de opplever manglende medvirkning og de blir behandlet som objekter og ikke personer. De beskriver slike ansatte som distanserte og regelbundne, og at de ikke inngir tillit til ungdommene (Paulsen, 2016a, s. 12). En del ungdommer med erfaring fra barnevernet kan ha en ekstra sårbarhet da de kan ha relasjonelle erfaringer og tilknytningshistorie som skaper særlige utfordringer når det gjelder å anvende andre menneskers hjelp (Storø, 2012, s. 103). Dette med tanke på at ungdom kan være særlig varsomme på hvordan de blir møtt av voksne, samt at det vil være behov for å bruke dialog for å bygge den tillit som kreves for å få til en god overgang (Oterholm, *Beslutninger om ettervern*, 2016, s. 137).

I Paulsen sin studie kommer det frem at ungdommene skilte mellom ansatte i tiltak og ansatte i barneverntjenesten. De beskriver ofte å ha en eller flere kontaktpersoner i tiltakene som de har en god relasjon til. En forklaring på dette kan være at de i tiltakene følges tett opp, og de kan ha hatt opplevelse av å medvirke i egen utvikling og beslutningsprosesser når de har vært under tiltaket. Få ungdommer rapporterer å ha en slik god relasjon til sin kontaktperson i barneverntjenesten. De få som rapporterer å ha en god relasjon til sin kontaktperson i barneverntjenesten, har hatt denne over lang tid, gjerne flere år. Høy turnover i barneverntjenestene og dertil hyppige skifter av kontaktpersoner for barna, kan være en faktor som hemmer relasjonen til ungdommen og derved gjør overgangen vanskeligere (Johansen, 2014, ss. 27-28).

5.2 Institusjonelle forhold og systemene ungdommen møter.

5.2.1 Tverrfaglig og tverretatlig samarbeid. Helhetlig arbeid med ungdommen

De som skal møte barn og unge må samarbeide, og de tjenestene må fungere sammen. Samarbeid mellom etater og på tvers av fag og profesjoner kan ha som oppgave å avdekke sammenhenger, utvikle en bred forståelse av situasjonen og behovene til ungdommen og kvalitetssikrede tiltak kan iverksettes (Kinge, 2012, s. 56). I en slik sammenheng vil systemteoriens fokus på helhetlig tankegang og å se hele sistuasjonen rundt individet være nyttig. I ettervernsarbeidet med ungdom er det aktuelt å samarbeide på tvers av flere sektorer,

fag, profesjoner, etater og forvaltningsnivå. Ulike faggrupper som sosialfag, pedagoger, helsefag og jus kan være involvert (Krane, Makarova, & Brøndbo, 2017, s. 63). I følge Heian & Gylseth (2004) i Ødegård (2018) viser studier at det ofte er seks til ti profesjonelle involvert når et barn har behov for hjelp. Studier viser også at de bruker i gjennomsnitt 40 % av sin daglige arbeidstid til ulike former for samarbeid innenfor dette fagområdet (Ødegård, 2018, s. 115). Dette betyr at det brukes store ressurser til samarbeid. En kan stille spørsmål om samarbeidet og samhandlingen er god nok mellom aktørene som møter barn og unge. Dersom tverretattlig samarbeid ikke er godt, vil det være en faktor som vil kunne føre til at barnet/ungdommen ikke får den nødvendige hjelpen og hemme en god overgang til voksenlivet. Eksempler på slike forhold kan være mange involverte parter, utydelige mål, og uklarheter omkring arbeidsfordeling (Kinge, 2012, s. 44).

5.2.2 Samarbeid og samhandling mellom sektorer

Barneverntjenesten har et ansvar for å sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse eller utvikling får nødvendig hjelp, jf. barnevernlovens § 1-1. Videre er NAV gjennom § 1 i sosialtjenesteloven forpliktet til å bidra til å: «bidra til at utsatte barn og unge og deres familier får et helhetlig og samordnet tjenestetilbud.». Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir), og Arbeids- og velferdsdirektoratet har utarbeidet felles retningslinjer for ansvarsfordeling mellom barneverntjenesten og NAV som omhandler koordinering og samordning av tjenester overfor barn, unge, ungdom som mottar ettervernstiltak og familier som har behov for hjelp fra hjelp fra begge tjenester (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet; Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2016). De mest aktuelle områdene utenom NAV som ungdommen trenger hjelp og støtte i forhold til, kan være skole/utdanning og psykisk og fysisk helse. I et slikt samarbeid mellom flere sektorer anbefaler er det særlig viktig at noen har koordinatorrollen (Kinge, 2012, s. 44). Breimo et al (2015) peker på at mange av ungdommene som har behov for hjelp fra flere instanser etter alt å dømme tilhører målgruppen for individuell plan og koordinator (Breimo, et al., 2015, s. 43). Nettopp en slik koordinatorrolle er avgjørende for helhetlig tankegang som er sentralt i systemteori.

5.2.3 Faktorer som fremmer samarbeid og helhetlig tankegang.

Kompetanse om samhandling i ledelsen for den aktuelle tjenesten synes å være én faktor som fremmer godt samarbeid og samhandling mellom forskjellige tjenester. God kompetanse om andre tjenesters tiltak fremheves også som en faktor for å utvikle gode hensiktsmessige former for samarbeid og helhetlig tankegang. Videre gir kontinuitet og arbeid i team med representanter fra ulike tjenester positive resultater. Der hvor flere aktører arbeider sammen, fremheves det at det er viktig med en koordinator, og denne rollen er essensiell (Krane, Makarova, & Brøndbo, 2017, s. 63). Viktige oppgaver for koordinatoren er å sikre samarbeid og samordning av de tjenester brukeren trenger, og har ansvar for å se en brukers helhetlige mål, ressurser og behov.

5.2.4 Faktorer som hemmer samarbeid og helhetlig tankegang

På samme måte som de faktorene som fremmer samarbeid og helhetlig tankegang, så er mangel på disse faktorene det som hemmer samarbeid og helhetlig tankegang. Det finnes dessverre mange eksempler på manglende samarbeid og samhandling mellom etater som gjør at barn og unge ikke får den hjelpen de trenger. Manglende kontinuitet og turnover blant ansatte i den kommunale barneverntjenesten nevnes av Johansen (2014) som en viktig faktor for at utsatte barn og unge ikke får den oppfølgingen de trenger (Johansen, 2014, s. 7). Kinge (2012) nevner mangel på koordinatorrollen som en viktig faktor. Ofte er mange aktører inne i bildet, f.eks. NAV, barnevern, skole, helse, politi og kriminalomsorg, og da er koordinatorrollen en viktig suksessfaktor (Kinge, 2012, s. 44). Mangel på rutiner og regelverk kan hindre gode overganger unge som har vært under barnevernets omsorg. Breimo et al. (2015) stiller spørsmål om lovverket for ettervern burde vært sterkere og annerledes formulert i lovverket (Breimo, et al., 2015, s. 43).

Samarbeidsproblemer internt innen barnevernet på statlig og kommunalt nivå kan være en faktor som hemmer arbeidet med ettervern. Gautun (2010) hevder det er mange utfordringer i samarbeidet mellom kommunalt og statlig barnevern (Gautun, 2010, ss. 7-10). Det kan være bekymringsfullt når vi vet at staten representert ved Bufetat har et økonomisk ansvar for å dekke tiltak for ungdommen frem til de er 20 år (Barnevernloven, 1992, § 9-5). Siden både stat og kommune har et økonomisk ansvar frem til barnet er 20 år, kan det være uheldig for barnets rett til gode løsninger omkring ettervern dersom samarbeidet innen barnevernet ikke fungerer på de ulike nivåene. Videre ser vi at det ut som at når staten trekker seg ut ved 20 års alder så avsluttes ofte ettervernstiltakene (Paulsen, 2016b, s. 45; Tysnes, 2014, s. 208). Flere

ungdommer opplevde at det var økonomi som var den egentlige årsaken til at tiltak ble avsluttet (Paulsen, 2016b, s. 45). Tysnes & Kiik (2015) finner også et mønster i at tidspunktet for avslutning av tiltak henger sammen med når Bufetat trekker seg ut med sin økonomiske støtte (Tysnes & Kiik, 2015, s. 9). I et slikt perspektiv kan en også stille spørsmål om de ulike kommunenes variable økonomiske situasjon kan være en faktor som hemmer godt ettervernsarbeid i kommuner med pressede økonomiske ressurser. Dersom Bufetat ved staten hadde det samme økonomiske ansvaret gjennom hele ettervernsperioden, ville det kunne skape større forutsigbarhet, og jevne ut eventuelle ulikheter som oppstår grunnet hvor en bor geografisk.

Når tiltak fra barnevernet opphører blir konsekvensen for mange at de må søke støtte fra NAV. NAV styres ut fra å være et sikkerhetsnett i forhold til velferd, i motsetning til barnevernet som har et søkelys på omsorg (Bennwik & Oterholm, 2017, s. 58). Ungdommen får da begrenset med praktisk støtte og liten eller ingen emosjonell støtte (Paulsen, 2016b, s. 48). Ungdommers egne erfaringer tyder på de har en følelse av å bli «utskrevet til NAV» uten at de hadde andre valg. Konsekvensen for mange av ungdommene er at de må søke støtte fra NAV. De møter ofte et system som har et annerledes fokus, og som stiller krav til dem som de ofte ikke klarer å imøtekomme. Denne overgangen oppleves i mange tilfeller som plutselig og brå (Paulsen, 2016b, s. 45). NAV på sin side, synes også å vegre seg for å ta ansvar for ungdommen, dette kan være gjeldende frem til de har avsluttet videregående skole eller har droppet ut av skole. En slik manglende samhandling liten vilje til å se individets helhetlige situasjon, kan tyde på dårlige samarbeidsrutiner hos NAV og barnevernet (Breimo, Sandvin, & Thommesen, 2015, s. 39).

5.2.5 Hvordan kan barnevernstjenestens skjønnsutøvelse påvirke overgangen?

Dagens lovverk er lite konkret i forhold til retten til å få ettervern. Hva som er barnets beste krever bruk av faglig skjønn. Det er ikke entydig hva som er barnets beste. Det er et normativt spørsmål (Aadnesen, 2014, s. 108). Bruken av skjønn kommer til uttrykk i barnevernlovens §1-4 og §4-1, der det kreves at: «Tjenester og tiltak etter loven skal være forsvarlige», og «Ved anvendelse av bestemmelsene i dette kapittelet skal det legges avgjørende vekt på å finne tiltak som er til beste for barnet» (Barnevernloven, 1992). Dette innebærer en kompleks skjønnsutøvelse for profesjonsutøverne i barnevernet for hva som er forsvarlig. De skjønnsmessige vurderingene skal gjøres i forhold til hva som er barnets beste. Vurderinger av hva som er barnets beste skal baseres på følgende: biologiske bånd, tilknytnings- og

relasjonskvalitet, mildeste inngreps prinsipp og barnets medvirkning. Selv om med slike føringer blir «forsvarlighet» og «barnets beste» skjønnsmessige begrep med et betydelig rom for individuelle skjønnsmessige vurderinger. (Kane & Myrvang, 2018, s. 112). Ulike beslutninger fattes i saker av lik karakter av profesjonsutøverne ved de forskjellige barnevernkontorene (Samsonsen & Willumsen, 2014, s. 107). Slike ulikheter gjøre det lite forutsigbart for ungdommen i forhold til om ettervern blir innvilget, og det kan bidra til ekstra utrygghet i overgangsfasen til voksenlivet.

Lovverket krever at vurderinger og beslutninger som tas i barnevernet skal være gjenstand for en skjønnsutøvelse. Dette kan gjøre at vurderingene og beslutningene som tas blir lite tilgjengelige. Aadnesen beskriver profesjonelt skjønn i barnevernet som en kombinasjon av bruk av lovens bestemmelser, faglig kunnskap og innsikt i den enkelte sak (Aadnesen, 2014, s. 105). Lovverket gir altså barneverntjenesten et godt rom for skjønn når det gjelder å innvilge ettervernstiltak. Bruken av skjønn innebærer også muligheten for gode vurderinger og muligheten for å skreddersy tiltakene (Samsonsen & Willumsen, 2014, s. 107). Paulsen (2016b) påpeker at ungdommene selv opplever at det som tilfeldig om de får ettervern eller ikke, og de synes det er vanskelig å se hva som skiller dem som får innvilget ettervern og dem som ikke får dette (Paulsen, 2016b, s. 46). Paulsen mener dette gir grunnlag for å drøfte om oppfølgingen som gis av barnevernet er i henhold til lovverket. Paulsen hevder videre at det kan virke som det er særlig tre ytre forhold som avgjør om ungdommen får ettervern. Det første forholdet er når ungdommen fyller 20 år, som virker å være en «magisk grense» for ettervern, og det avsluttes da for mange. Et annet forhold var at flere ungdommer i hennes studie opplevde at økonomi var den egentlige grunnen til at tiltak ble avsluttet. Det tredje forholdet var at de som hadde mottatt omsorgstiltak så ut til å ha lettere for å få innvilget ettervernstiltak (Paulsen, 2016b, s. 47). De to første forholdene dreier seg i stor grad om økonomiske forhold. Det at det er et synes å være liten vilje i barnevernet til å gi oppfølging og ta ansvar etter fylte 20 år, dette kan ha samsvar med at kommunene fra fylte 20 år har hele det økonomiske ansvaret med ettervern (Tysnes 2014, s. 208). Den økonomiske situasjonen i landets kommuner varierer stort, fra kommuner med svært knappe økonomiske ressurser, til kommuner som har rikelig med økonomiske ressurser. Dersom det er slik at økonomi er førende for om en ungdom får tiltak eller ikke, kan det bety at det kan være avgjørende om en bor i en rik eller fattig kommune i forhold til om en får innvilget ettervernstiltak og omfanget av tiltakene.

5.2.6 Kan dagens lovverk hindre gode overganger?

Det har vært en gradvis styrking av ungdoms rettigheter til ettervern i lovverket. En endring i barnevernloven i 2009 gir barneverntjenesten en plikt til å begrunne avslag på ettervern. Det kan ses på som en styrking av søkelyset på barnets beste i overgangen til voksenlivet at det skal begrunnes at det ikke ses på som barnets beste at det ikke skal motta bistand fra barnevernet. Endringen av barnevernlovens § 1-5 i 2018 gjorde barnevernloven til en rettighetslov. Det at ettervern har blitt lovfestet som en rettighet gir ikke automatisk rett til bestemte tiltak. Retten til tiltak innebærer ingen endring i kommunens skjønnsutøvelse og gir ikke barn rett til mer enn det kommunen er forpliktet til å gi etter dagens regelverk. Vilkårene må være tilstede, og må vurderes i hvert enkelt tilfelle av barneverntjenesten, og selv da er det kun det som anses som nødvendig barnet har rettskrav på (Barne- og likestillingsdepartementet, 2017, s. 27).

Forarbeidene til ny barnevernlov er mer utfyllende og eksplisitte i forhold til barnets rett til tjenester. I regjeringens siste høringsutkast til ny barnevernlov i april 2019 foreslår regjeringen å utvide retten til å motta ettervern fra 23 til 25 år (Barne- og likestillingsdepartementet, 2019, ss. 94-95). Videre foreslås det ett eget kapittel som omhandler ettervern. Hensikten med dette er å kunne tydeliggjøre hva slags barneverntiltak barnevernet er forpliktet til å gi, og gi mer forutsigbarhet både for ungdommen og barnevernet.

5.2.7 «Ettervern». Et omdiskutert begrep

Ettervern er et generelt og vidt begrep, og sier ikke noe om innholdet i den tjenesten ungdommen skal få. Begrepet «ettervern» er ikke bare brukt innen barnevern, det brukes også innen rusbehandling, kriminalomsorg og psykisk helse. Ettervern får oss også til å tenke på at det kommer etter noe annet, det skjer et brudd til det som var før, og det kommer nå noe nytt. (Bakketeig, 2008, ss. 21-22). Storø hevder også at begrepet til dels er misvisende, siden hovedoppgaven nå ikke er at ungdommene skal vernes eller beskyttes slik begrepet kan antyde. Hovedoppgaven er nå å sette ungdommen i stand til (Storø, 2012, s. 24). I engelskspråklig litteratur brukes begrepet «after care» i liten grad. Begrep som «transition», «leaving care», «aging out of care» er mer vanlig å bruke. Ikke alle disse begrepene gir noen god mening oversatt direkte til norsk, men begrepet «overgang» brukes av Storø (2012) Paulsen (2017).

Et begrep som «støtte» er mer nøytralt og beskriver bedre det innholdet som er ment å være i ettervern. Støtte kan også være mindre emosjonelt for barn og unge som har vært under blant annet tvungent «vern». Begrepet «ettervern» kan også føre til at ungdom som har et vanskelig og konfliktfylt forhold til barnevernet velger bort oppfølging, spesielt de som har hatt et ambivalent forhold til begrepet «vern». Begrep som «oppfølging» og «støtte» er mye brukt om den type tjenester. Holtan & Thørnblad (2018) hevder i et debattinnlegg i Fontene forskning at en kan stille spørsmål ved flere av de begrep som barnevernet bruker, deriblant «ettervern». En kan stille spørsmål om begrepet «ettervern» bidrar til å opprettholde en forståelse av avvik og marginalisering. En utilsiktet slagside av de etablerte kategoriseringene er at de bidrar til tilskrivninger av kjennetegn og egenskaper som kan fungere marginaliserende eller stigmatiserende (Holtan & Thørnblad, 2018).

6 Oppsummering

I denne oppgaven har fokuset vært på faktorer som hemmer og fremmer overgangen for unge som har vært under barnevernets omsorg og tiltak, til ett selvstendig voksenliv. Oppgaven har formidlet at det er flere utfordringer i ettervernsarbeid med ungdom i Norge i dag.

Utfordringene kan ofte være knyttet til psykisk helse og rus, gjennomført videregående skole, være i fast lønnet arbeid og uførhet, dødelighet og tidlig død. Oppgaven viser også til hvilke tiltak som er viktige for at ungdom skal få en bedre overgang til voksenlivet.

Ett viktig funn er behovet for å ha en trygg base, én viktig person til å følge opp ungdommen i overgangsfasen. Ungdommen formidler dette som et klart ønske, og forskningen viser at resultatene med ettervernsarbeidet blir bedre dersom dette kriteriet oppfylles. Relasjonen til denne personen er viktig, og den må være basert på medvirkning og tillit. Andre viktige funn som er knyttet til det å ha en trygg base inn i voksenlivet, er at det vil styrke og utvikle trygge tilknytningsegenskaper hos ungdommen. En trygg base, positive relasjoner og gode tilknytningsegenskaper, vil være med på å fremme grunnleggende tillit til seg selv og andre mennesker. Det vil også bidra til økt mestringsevne og styrket resiliens.

Videre er det avdekket at det er manglende samarbeid mellom de instanser som skal bistå ungdommen mot en selvstendig voksentilværelse. Særlig kan overgangen fra barnevern til NAV være en hemmende faktor inn i voksenlivet. Det som kan oppleves utfordrende er de problemfulle forskjellige «logikkene», der barnevernet har et omsorgsperspektiv, mens NAV har et velferdsperspektiv. Noen ungdommer har sammensatte problemer, og i en del tilfeller

er mange instanser inne i bildet. At barneverntjenesten tar på seg et ansvar for å koordinere disse instansene vil fremme at ungdommen skal kunne få den hjelpen den har rett på. I tillegg vil det være viktig å fremme medvirkning, slik at de føler seg sett og anerkjent i møte med ulike etater. Andre viktige momenter vil være å forsøke å forstå den unge sin realitet på et systemteoretisk grunnlag, hvor en setter søkelys på det helhetlige bilde rundt ungdommen. I samhandlingen mellom ulike etater vil det også være viktig å ivareta den unge sin integritet, medbestemmelse og ønsker for fremtiden.

Bruken av skjønn er kommet klart til uttrykk i barnevernloven og dette innebærer en kompleks skjønnsutøvelse for profesjonsutøverne i barnevernet for hva som er forsvarlige tiltak og tjenester. Dette kan gjøre at det blir tilfeldigheter som avgjør hvem som får innvilget ettervernstiltak og hvem som ikke får det. I tilfeller hvor en ikke får innvilget ettervern, kan dette oppleves som en hemmende faktor i overgang til voksenlivet, samt medføre stress og ekstra belastninger. I høringsutkastet til ny barnevernlov det tatt med et eget kapittel om ettervern, og hvilke rett ungdommen har til ettervern. Dette vil kunne tydeliggjøre hva slags barneverntiltak barnevernet er forpliktet til å gi, og gi mer forutsigbarhet både for ungdommen og barnevernet.

Videre vil vi si noe om begrepet «ettervern». Begrepet er omdiskutert, og kan virke misvisende. Begrep som «støtte» eller «oppfølging» er mer dekkende for det som ligger i ettervernstjenestene i dag. Begrepet «ettervern» kan gi inntrykk av en videreføring av det som har vært, og det kan ha vært tiltak preget av kontroll. Dette kan virke frastøtende for ungdom som har hatt et konfliktfylt forhold til barnevernet, og de kan takke nei av den grunn.

Helt på tampen vil vi komme med en etisk refleksjon til ettertanke: Ettervern kan koste mye på *det* tidspunktet det deles ut, men vil kunne spare samfunnet for mange utgifter på langsikt i form av færre arbeidsledige, færre uføre og færre psykisk syke. Tatt i betraktning de funnene som er oppgitt i oppgaven, mener vi at en bør se på faktorer som fremmer et godt ettervern og bedrer overgangen til voksenlivet for unge med bakgrunn fra barnevernet. Det vil være til fordel for alle, dette gjelder både det enkelte individ og samfunnet.

7 Referanser

- Aadnesen, B. N. (2014). Kunnskapsbase for skjønn. I B. N. Aadnesen, & H. (Red.), *Barnevernets undersøkelse* (3. utg., ss. 105-116). Oslo: Universitetsforlaget.
- Askheim, O. P. (2012). *Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid. Floskel, styringsverktøy eller frigjøringsstrategi*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Backe-Hansen, E., Madsen, C., & Hvinden, B. (2014). Avsluttende diskusjoner og anbefalinger. I E. Backe-Hansen, C. Madsen, L. B. Kristofersen, & B. Hvinden (Red.), *Barnevern i Norge 1990-2010. En longitudinell studie* (ss. 179-193). Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Backe-Hansen, E., Madsen, C., Kristofersen, L. B., & Hvinden (Red.), B. (2014). *Barnevern i Norge 1990-2010. En longitudinell studie*. Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Bakketeig, E. (2008). Innledning. I E. Bakketeig, & E. Backe-Hansen (Red.), *Forskningsskunnskap om barnevern* (ss. 17-32). Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Bakketeig, E., & Backe-Hansen (Red.), E. (2008). *Forskningsskunnskap om ettervern*. Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Bakketeig, E., & Mathisen, A. S. (2008). Ungdommens egne stemmer. I E. Bakketeig, & E. Backe Hansen (Red.), *Forskningsskunnskap om ettervern* (ss. 120-160). Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Barne- og likestillingsdepartemenet. (2017). Endringer i barnevernloven mv. (bedre rettssikkerhet for barn og foreldre). *Prop. 169 L (2016-2017)*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/23e2789a4faf47a4b32ea0867ad3a111/no/pdfs/prp201620170169000dddpdfs.pdf>
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2019). *Høringsnotat Forslag til ny barnevernlov*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/7a124c63b81b487e9d79ae44b73a2b70/horingsnotat-ny-barnevernslov---april-2019-.pdf>
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2011). Rundskriv om tiltak etter barnevernloven for ungdom over 18 år. *Q13/2011 av 22.06.2011*. Oslo:

Departementet. Hentet fra

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/rundskriv/2011/rundskriv_tiltak_barnevernsloven.pdf

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet; Arbeids- og velferdsdirektoratet. (2016).

Retningslinjer for samarbeid mellom barneverntjenesten og NAV-kontoret. Hentet fra <https://www.nav.no/no/NAV+og+samfunn/Samarbeid/For+kommunen/Relatert+informasjon/Retningslinjer-samarbeid-barnevern-NAV>

Barnevernloven. (1992). Lov om barneverntjenester m.v. av 17. juli 1992 nr. 100. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100>

Befring, E. (2007). *Forskningsmetode med etikk og statistikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Bennwik, I.-H. B., & Oterholm, I. (2017). *Kunnskapsoppsummering. NAV-kontoret og den kommunale barneverntjenestens oppfølging av unge med barnevernserfaring*. Oslo: VID vitenskapelige høyskole.

Berg, B., Ellingsen, I., Kleppe, L. C., & Levin, I. (2015). *Sosialt arbeid. En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Borge, A. I. (2010). *Resiliens, risiko og sunn utvikling*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Bowlby, J. (1988). *En sikker base*. (B. Nake, Overs.) Frederiksberg: DET lille FORLAG.

Breimo, J. P., Sandvin, J. T., & Thommesen, H. (2015). Trøblete overganger i et aldersdelt hjelpeapparat. *Norges Barnevern vol 92 2015:1*, ss. 28-44.

Clausen, S.-E. (2008). Ettervern og barnevernstatistikk. I E. Bakketeig, & E. Backe-Hansen (Red.), *Forskningkunnskap om ettervern* (ss. 102-119). Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Clausen, S.-E., & Kristofersen, L. B. (2008). *Barnevernsklinter i Norge 1990-2005. En longitudinell studie*. Oslo: NOVA-Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Dalland, O. (2017). *Metode og oppgaveskriving* (6. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.

Dalland, O., & Trygstad, H. (2017). Kilder og kildekritikk. I O. Dalland, *Metode og oppgaveskriving* (6. utg., ss. 149-166). Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Dumaret, A.-C., Donati, P., & Crost, M. (2011). After a Long-Term Placement: Investigating Educational Achievement, Behaviour, and Transition to Independent Living. *CHILDREN & SOCIETY*(25), ss. 215-227. doi:DOI:10.1111/j.1099-0860.2009.00283.x
- Eide, T., & Eide, H. (2004). *Kommunikasjon i praksis* (8. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsen, I. T., & Kruke, B. I. (2015). Risikohåndtering i sosialt arbeid. I I. T. Ellingsen, I. Levin, B. Berg, & L. C. Kleppe, *Sosialt arbeid, en grunnbok* (ss. 210 - 226). Oslo: Universitetsforlaget.
- Gautun, H. (2010). *Det nye barnevernsbyråkratiet. En studie av samarbeid mellom kommune og stat*. Oslo: Fafo. Hentet fra https://www.fafo.no/media/com_netsukii/20131.pdf
- Glavin, K., & Erdal, B. (2018). *Tverrfaglig samarbeid i praksis - til beste for barn og unge i Kommune-Norge* (4. utg.). Oslo: Kommuneforlaget.
- Halvorsen, K. (2002). *Forskningsmetode for helse- og sosialfag. En innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Hart, S., & Schwartz, R. (2009). *Fra Interaksjon til relasjon*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2009). *Samhandlingsreformen - rett behandling - på rett sted - til rett tid. (St.meld. nr. 47 (2008-2009))*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/contentassets/d4f0e16ad32e4bbd8d8ab5c21445a5dc/no/pdfs/stm200820090047000dddpdfs.pdf>
- Hjort, J. L., & Backe-Hansen, E. (2008). Forskningsstatus. I E. Bakketeig, & E. Backe-Hansen (Red), *Forskningsskunnskap om ettervern* (ss. 33-68). Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Hoff, T., & Gundersen, S. (1987). Har en drøm [Registrert av J. Hoel]. Norge.
- Holtan, A., & Thørnblad, R. (2018). *På tide å revidere barnevernets begreper*. Hentet fra Fontene forskning.
- Hutchinson, G. S., & Oltedal, S. (2017). *Praksisteorier i sosialt arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Johansen, I. (2014). *Turnover i det kommunale barnevernet*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
Hentet fra https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/_attachment/175497?_ts=145d565f0d8
- Kane, A. A., & Myrvang, R. (2018). Virkemidler for forsvarlig skjønnsutøvelse og beslutningstaking i barneverntjenester. I W. Schønfelder, S. T. Andersen, & A. A. Kane (Red.), *Handlingsrom i barnevernet* (ss. 109-131). Fagbokforlaget: Bergen.
- Kayed, N. S., Jozefiak, T., Rimehaug, T., Tjelflaat, T., Brubakk, A.-M., & Wichstrøm, L. (2015). *Psykisk helse hos barn og unge i barneverninstitusjoner*. Trondheim: Regionalt kunnskapsenter for barn og unge-Psykisk helse og barnevern.
- Killen, K. (2017). *Forebyggende arbeid i barnehagen, samspill og tilknytning*. Oslo: Kommuneforlaget AS.
- Kinge, E. (2012). *Tverretalig samarbeid omkring barn. En kilde til styrke og håp?* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Krane, L., Makarova, A., & Brøndbo, P. H. (2017). *Kunnskapssammenstilling om faktorer som påvirker samhandling mellom velferdssektorene om utsatte barn og unge*. Tromsø: Regionalt kunnskapsenter for barn og unge, Nord (RKBU Nord). Hentet fra https://www.buudir.no/global/Kunnskapssammenstilling_om_faktorer_som_pavirker_samhandling_mellom_velferdssektorene.pdf
- Kristiansen, I.-H., & Skårberg, A. (2010). *Utsatte unge 17-23 år i overgangsfaser*. Oslo: NOVA-Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Kristofersen, L. B. (2009). *Barnevern og ettervern. Hjelpetiltak for 16-22 åringer og levekår for unge voksne*. Oslo: NOVA. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Kvello, Ø. (2015). Barn i risiko. I Ø. Kvello, *Mestring av utfordringer* (ss. 240 - 273). Oslo: Gyldendal.
- Odland, A. M. (2017, 8 17). Barnevernsbarn vil ha et hjem å gå til også når de er voksne. *Fontene*. Hentet 5 14, 2019 fra <https://fontene.no/nyheter/barnevernsbarn-vil-ha-et-hjem-a-ga-til-ogsaa-nar-de-er-voksne-6.47.481919.d89e80e747>
- Oterholm, I. (2016). Beslutninger om ettervern. I Ø. Christiansen, & B. H. Kojan(Ed.), *Beslutninger i barnevernet* (ss. 129-143). Oslo: Universitetsforlaget.

- Oterholm, I., Brodtkorb, E., Bennwik, I.-H. B., Bingen, H. M., & Luckman, E. (2017). *Hvordan sikre best mulig tilbud for barnevernsungdom i overgangen til voksenlivet*. Oslo: VID vitenskapelige høyskole. Hentet fra <https://vid.brage.unit.no/vid-xmlui/handle/11250/2435187>
- Paulsen, V. (2016a). Ungdommers erfaring med medvirkning i barnevernet. *Fontene forskning*(1/2016), 4-15. Hentet fra <http://fonteneforskning.no/pdf-15.44730.0.3.addb44a4fe>
- Paulsen, V. (2016b). Ungdom på vei ut av barnevernet: Brå overgang til voksenlivet. *Norges Barnevern vol93 2016:1*, ss. 36-51. doi:10.18261/issn.1891-1838-2016-01-04
- Paulsen, V. (2017). *Overgang til voksenlivet for ungdom i barnevernet*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Payne, M. (2014). *Modern social work theory* (4. utg.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Samsøen, V., & Willumsen, E. (2014). Skjønnsbaserte og strukturerte undersøkelsesmodeller i barnevernet. I I. T. Ellingsen, & R. S. Østerhaug (Red.), *Barnevernets brennpunkt* (ss. 98-114). Oslo: Universitetsforlaget.
- Sanner, M. (2017). *Barnevernet fra oss som kjenner det, fortellinger fra 62 ungdommer*. Oslo: Forandringsfabrikken kunnskapssenter.
- Schiefloe, P. M. (2011). *Mennesker og samfunn* (2. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Schiefloe, P. M. (2015). *Sosiale landskap og sosial kapital. Nettverk og nettverksforskning* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Solberg, T. (2016, 6). Står igjen alene etter barnevernsoppfølging. *Rus og samfunn vol. 9*.
- Statistisk Sentralbyrå. (2018, juni 28). *Barn og unge med barnevernstiltak etter hjelpe- og omsorgstiltak, alder og kjønn*. Hentet fra <https://www.ssb.no/barneverng>
- Stein, M. (2005). *Resilience and Young People Leaving Care: Overcoming the odds*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Stein, M. (2006). Young people aging out of care: the poverty of theory. *Childrens and youth services review, 2006* (28), ss. 422-434. doi:doi:10.1016/j.childyouth.2005.05.005
- Stein, M. (2008). Resilience and Young People Leaving Care. *Child Care in Practice, 14*(1), ss. 35-44. doi:10.1080/13575270701733682

- Storø, J. (2012). *Ettervern og overgang for ungdom i barnevernet*. Oslo: Universitetsforlaget .
- Tysnes, I. B. (2014). *Ungdommenes opplevelse av plassering, opphold og ettervern. En studie av institusjonsplasseringer etter lov om barneverntjenester § 4.24*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet.
- Tysnes, I. B., & Kiik, R. (2015). Forlenget barndom og forlenget foreldreskap. *Fontene Forskning 8 (1)*, ss. 4-16. Hentet fra <https://fonteneforskning.no/pdf-15.33180.0.3.0d329612de>
- Wennerberg, T. (2011). *Vi er våre relasjoner*. Oslo: Arneberg forlag.
- Ødegård, A. (2018). Konstruksjoner av tverrprofesjonelt samarbeid. I E. Willumsen, & A. Ødegård (Red.), *Tverrprofesjonelt samarbeid. Et samfunnsoppdrag* (ss. 113-130). Oslo: Universitetsforlaget.